

Tartu Ülikool
Psühholoogia instituut

Helena Anijalg

**ENDA JA TEISTE HINNANGUTE KOKKULANGEVUS VÄÄRTUSTES
JA NENDE VÕRDLUS ISIKSUSE SEADUMUSTEGA**

Seminaritöö

Juhendaja: Anu Realo

Läbiv pealkiri: Enda ja teiste hinnangute kokkulangevus

Tartu 2013

ENDA JA TEISTE HINNANGUTE KOKKULANGEVUS VÄÄRTUSTES JA NENDE VÕRDLUS ISIKSUSE SEADUMUSTEGA

Kokkuvõte

Käesolev seminaritöö keskendub enda ja teiste hinnangute kokkulangevusele väärtuste puhul ja nende võrdlusele isiksuse seadumustega. Viimane põhineb Shalom Schwartzi (1992) väärtuste teorial, mis keskendub personaalsetele ja ka kultuurilistele alusväärtustele. Schwartzi järgi eksisteerib kümme motivatsiooniliselt erinevat ja iseseisvat alusväärtustüüpi, mida inimesed erinevates kultuurides tähtsaks peavad. Schwartzi väärtusteooriat saab kokku võtta kahe vertikaalse dimensiooniga: eneseupitamine versus eneseületamine ja avatus kogemustele versus alalhoidlikkus. Enda ja teistega hinnangute kokkulangevust on varasemalt väärtuste puhul väga vähe uuritud, kuid erinevates isiksuse uuringutes on seda laialdaselt tehtud. Enda ja teiste antud hinnangute kokkulangevust on oluline uurida, sest see tagab objektiivsemad tulemused selle kohta, millised inimesed tegelikult on. Andmeid koguti PVQ-21 (Schwartz jt 2001) ja S5 (Konstabel jt 2012) küsimustikuga. Leiti, et enda ja teiste hinnangute kokkulangevus oli tugevaim eneseupitamises ja madalaim eneseületamise väärtuste puhul. Väärtustes oli võrreldes isiksuse seadumustega kokkulangevus nõrgem. Isiksuse seadumustes näitas ekstravertsus kõige tugevamat kokkulangevust.

Märksõnad: enda ja teiste hinnangud, kokkulangevus, väärtused, Schwartz, isiksuse seadumused, S5, PVQ-21.

**SELF AND OTHER AGREEMENT ON VALUES
AND THEIR COMPARISON WITH PERSONALITY TRAITS**

Abstract

The present seminar paper focus on well-known self and other ratings agreement on values and their comparison with personality traits. Measurement of values draw on Shalom Schwartz (1992) values theory, which focuses on personal and cultural basic values. According to Schwartz there exist ten motivationally different and independent values that people value in different cultures. Schwartz' ten values can be summarized to two vertical axes which are openness versus conservatism and self-enhancement versus self-transcendence. There have been only a few previous researches on self and other agreement on values, but on personality traits it has been widely studied area. It is important to study self and other agreement because it gives more objective results of what people really are. The S5 (Konstabel jt 2012) and PVQ-21 (Schwartz jt 2001) questionnaire was used. Analysis of agreement showed best correlation on values for self-enhancement and the least for self-transcendence. Judgements agreement on values were lower than on personality traits. Agreement on personality traits was the highest in extraversion.

Keywords: self and other judgements, agreement, values, Schwartz, personality traits, S5, PVQ-21.

SISUKORD

KOKKUVÕTE	2
ABSTARCT	3
SISSEJUHATUS	4
1.1. Enda ja teiste hinnangute olulisus	5
1.2. Erinevad kriteeriumid enda ja teiste hinnangute mõõtmisel	6
1.3. Võimalikud seletused enesekohaste ja teiste hinnangute kokkulangevuste kohta	7
1.4. Varasemad uuringud enda ja teiste hinnangute kokkulangevuse kohta	8
1.5. Shalom H. Schwartzi väärtusteooria	14
1.6. Isiksuse omaduste ja väärtuste omavaheline võrdlus	16
1.7. Varasemad uuringud enda ja teiste hinnangute kohta väärtuste puhul	17
1.8. Uurimuse eesmärk ja hüpoteesid	19
MEETOD	19
2.1. Andmestik	19
2.2. Katseisikud	19
2.3. Protseduur	20
2.4. Mõõtmisvahendid	20
TULEMUSED	21
ARUTELU JA JÄRELDUSED	23
KIRJANDUSE LOETELU	24

SISSEJUHATUS

1.1. Enda ja teiste hinnangute kokkulangevuse olulisus

Isiksuse hinnangute kokkulangevus ja täpsus on olulised nii rakenduslikel kui ka teoreetilistel põhjustel. Rakenduslikus võtmes on hinnanguline täpsus oluline kliinilises ja organisatsioonilises regulatsioonis. Kliiniline psühholoog peab olema täpne, kui annab oma kliendi kohta hinnanguid, et tagada efektiivne ravi, mis aitab ennustada olulisi resultate ja määrata terapeutilist sekkumist (Funder ja West, 1993). Kliinilised psühholoogid on alati uskunud, et invidiidid ei soovi sageli teada anda ega pruugigi olla teadlikud enese nõrkadest külgedest. Invidiidid võivad olla halvemas positsioonis, et näha oma püsivaid isiksuse tunnuseid, see tuleneb erinevast vaatenurgast, kuidas nad end näevad ja millistes tingimustes nad ennast hindavad (Kolar jt 1996). Täpsed isiksuse hinnangud on võrdselt olulised ka organisatsioonilistes ja tööhõive tingimustes (Funder ja West, 1993). Näiteks, Ones, Viswesvaran ja Schmidt (1993) leidsid, et Suure Viisiku isiksuse seadumus nagu meelegindlus on kõrge valiidsusega ennustamaks tööalast teostusvõimet. Intervjueerija võimekusel adekvaatselt hinnata potentsiaalset kandidaati on väga olulised tagajärjed ettevõtte edukusele (viidatud Funder ja West 1993 kaudu).

Isiksuse hinnangud igapäevaelu osana on tõenäoliselt kõige olulisemad, sest puudutavad otseselt meid kõiki. Need hinnangud on arvukate otsuste aluseks, mis mõjutavad isikutevahelisi suhteid ja käitumist. Teiste kohta hinnangute tegemine on aluseks mitmetele igapäevastele otsustele. Funder ja Colvin (1997) tõid välja kaks peamist põhjust, miks enda ja teiste hinnangute kokkulangevuse küsimus on enamuse jaoks intrigeeriv. Esimese asjaoluna tõid nad välja, et isikut, keda teistele esitletakse ja viis, kuidas teised isikut tajuvad, mõjutab oluliselt seda, kuidas teised isikut kohtlevad ja millisena see isik end näeb. Näiteks kedagi, keda tajutakse ebakompetentsena, on raskustes töö leidmisega; kellelegi, kes näib ebaaus, ei laenata raha; kui aga invidiidi tajutakse sooja inimesena, omab ta suurt sõpruskonda. Teise põhjusena väitsid nad, et teiste arvamused on kasulikud informatsiooniallikad selle kohta, milline inimene tegelikult olla võib, sest hinnatakse teisest perspektiivist vaadatuna. Näiteks muusikalise ande määramisel saab palju usaldusväärsema teadmise talendikusest, kui konsulteerida asjatundjaga, kes on näinud isikut muusikalist etteastet tegemas.

Teoreetilisest perspektiivist vaadatuna peab isiksuse hinnangute aluseks olev mõistmine tulenema isiksuse loomusest. Isiksus paljastub käitumise kaudu ja isiksust peab hindama

tuginedes käitumisele, mida hindaja juhtub vaatlema. Uuringud isiksuse hinnangute kohta ja kuidas isiksus käitumise kaudu avaldub, hakkavad seetõttu üksteist varjutama ja muutuvad mingil tasemel samaks. Metodoloogilisest perspektiivist vaadatuna mõjutavad hinnangute konsensust ja täpsust suures osas andmed indiviidide kohta, mida on isiksuse psühholoogid kogunud. Isegi süstemaatilised käitumise vaatlused standardiseeritud tingimustes sisaldavad vaatlejate hinnanguid. Konsensus, kokkulangevus ja täpsus hinnangutes mõjutavad andmete fundamentaalset kvaliteeti, mis on kogu isiksuse psühholoogia aluseks. Veelgi sügavamal tasemel puudutab isiksuse hinnangute täpsus ühendust reaalsusega ja seda, kuidas me maailma tajume (Funder ja West, 1993).

1.2. Erinevad kriteeriumid enda ja teiste hinnangute mõõtmisel

Hinnangute kokkulangevuse (*agreement*) lähenemist kasutatakse hinnangute täpsuse uuringutest kõige sagedamini. Tavaliselt uuritakse kahte erinevat tüüpi kokkulangevust: 1) mina-teine, s.o kokkulangevus enesekohases hinnangus ja teise inimese hinnangus vaadeldavast isikust, 2) teine-teine, s.o kokkulangevus kahes või enamas sõltumatus hindajas kindla indiviidi kohta, mida nimetatakse ka konsensuseks. Seal, kus on kokkulangevus suurem, selles on tõenäolisemalt hinnangud täpsemad. Hinnangute täpsuse küsimus on aga kompleksne, sest konsensus enda ja teiste hinnangute kokkulangevuses ei taga tingimata hinnangute täpsust. Kaks hinnangut võivad üksteisega täielikult ühilduda, kuid võivad olla samas ka täiesti valed. Näiteks, lapsevanemad ja õpetajad vastavad täpselt tuginedes kättesaadavale informatsioonile, kas kodu või kooli keskkonnas, kuid võivad anda erinevaid hinnanguid poisi agressiivsuse kohta. Konstruivistliku vaate järgi on mõlemate hinnangud täpsed, sest mõlemad kajastavad seda, mida hinnangu andjad on ise näinud. Realistliku vaate järgi on mõlemad ebatäpsed, sest kumbki ei näe poisi käitumist mõlemas keskkonnas (Funder ja West, 1993). Enda ja teiste hinnangute mõõtmisel kasutatakse sageli ka sarnasust (*similarity*) ja oletatavat sarnasust (*assumed similarity*). Esimene neist näitab seost enesekohaste hinnangute ühe ja teise isiku enesekohaste hinnangute vahel (Lee jt, 2009). Oletatav sarnasus on seos enesekohaste ja vaatleja hinnangutes, mille tugevus näitab, kas eksisteerib teatud kalduvus hinnata teist isikust sarnaselt enda karakteristikuga (Cronbach, 1955).

1.3. Võimalikud seletused enesekohaste- ja teiste hinnangute kokkulangevuste ja erinevuste kohta

1.3.1. Informatiivne seletus

Paljudes uuringutes viidatakse informatiivsele seletusele, miks enesekohased ja teiste hinnangud erinevad või kokku langevad. Selle seletuse järgi suureneb ligipääs informatsioonile läbi

jälgimise või otsese suhtlemise kaudu, mille tulemuseks on nüansirikkam seisukoht vaatluse all oleva isiku kohta (Beer ja Watson, 2008). Mina-hindajal on parem ligipääs oma mõtetele ja tunnetele, mis suurendab enesekohaste hinnangute täpsust, eriti kui hinnatakse sellist isiksuse omadust, mis on seotud mõtlemise või tunnetega, näiteks neurootilisusega seotud joonte või õnnelikkusega. Ainult nendele toetumine võib anda ebatäpse ettekujutuse eriti siis, kui uuritav isiksuse omadus on käitumusliku loomuga. Lisaks teab mina-hindaja, missugune on tema psühholoogiline seisund, mis samamoodi suurendab täpsust sisemiste tunnuste kohta, mida on võimalik varjata ja välisvaatlejad ei pruugi seda üldse märgata. Teisest küljest on veel teisi käitumisi nagu näiteks näo miimika, mida pole enesekohaste hinnangute andjal visuaalselt võimalik näha. Teisel on seetõttu vaadeldava käitumise üle parem ülevaade. Isikul on enda sisemiste tunnuste kohta parem ettekujutus (Vazire 2010).

Kõige rohkem informatsiooni on inimestel iseenda kohta, järgmisena abikaasade või perekonnaliikmete kohta, millele järgnevad partnerid, kellega käiakse kohtamas või parimad sõbrad. Kõige vähem omatakse informatsiooni tuttavate või võõraste kohta. Kui informatiivne seletus kehtib, siis peaks eeldama, et kui isikute vahel personaalne distants suureneb, on ka keerulisem hinnata teise isiksust (Beer ja Watson, 2008). Vazire (2010) tõi välja, et mina-hindaja on järjekindlalt parim hindamaks eneseväarikust ja ärevust. Sõprade hinnangud olid oluliselt täpsemad loovuses ja vähesel määral täpsemad ka intelligentsuses võrreldes mina-hinnangutega.

1.3.2. Motivatsiooniline seletus

Arvatavasti pole informatsioon ainuke otsustava tähtsusega tegur isiksuse hinnangutes. Erinevus motivatsioonis võib samuti seletada asümmeetriat mina ja teise hinnangutes (Beer ja Watson, 2008; Vazire, 2010). Inimeste motiivid hinnangute andmiseks mõjutavad, millisele informatsioonile tähelepanu pööratakse ja kuidas seda informatsiooni tõlgendatakse. Kui me oleme väga motiveeritud, et anda täpseid hinnanguid, eristame ka rohkem sihtisiku erinevaid külgi ja kaalutleme rohkem (Beer ja Watson, 2008). Paljudes uuringutes on jõutud järeldusele, et enesekohane perspektiiv erineb paljuski teiste perspektiivist hinnangute andmisel, sest enesekohaste hinnangute andmisel on kaasatud ainulaadsed motiivid (Vazire, 2010). Inimesed on motiveeritud end nägema positiivsemas valguses. Paulhus ja John (1998) tõi välja kaks enese eelistamise tendentsi- egoistlik ja moralistlik kalle. Egoistliku vastamiskalde järgi inimesed suurendavad enesepetlikult enda sotsiaalset ja intellektuaalset seisundit, mis viib ebareaalselt positiivsele enesevaatele sellistes tunnustes nagu domineerivus, kartmatus, emotsionaalne stabiilsus, intellekt ja loovus. Moralistliku vastamiskalde järgi kalduvad inimesed enesepetlikult

eitama endas neid omadusi, millel on negatiivse tähendus. Liialdatakse sellistes tunnustes nagu sotsiaalsus, kohusetundlikkus ja vaoshoitus.

1.3.3. Hinnangutel põhinev seletus

Teistest seletustest erinevalt hinnangutel põhinev seletus rõhutab kindla suhete mustri esile kerkimist hinnatud isiksuse joonte seas. Hinnangutel põhineva seletuse järgi moodustavad hindajad üleüldise mulje sihtisikust (näiteks kas isik on meeldiv või ebameeldiv hindajale) ja moodustavad siis sellega vastavuses oleva üldhinnangu. Kui hinnangu andjale on isik meeldiv, siis hinnatakse teda suhteliselt kõrgelt sotsiaalsuses, meelekindluses ja kogemustele avatuses, kuid suhteliselt madalalt neurootilisuses. Vastupidiselt samamoodi - vähem meeldivat inimest hinnatakse neurootilisemana, vähem sotsiaalsemana, meelekindlamana ja avatuna. Hinnangutel põhinev protsess võib toimida samaaegselt informatiivse või motiveeritud mudeliga; hinnangud võivad eriti tõenäoliselt toetuda üleüldistele meeldivuse muljele, kui on vähe informatsiooni või motivatsioon teeb hinnangute andmise keerulisemaks (Beer ja Watson 2008).

1.4. Varasemad uuringud enda ja teiste hinnangute kokkulangevuse kohta

Enesekohaste ja teiste hinnangute kokkulangevust on arvukalt uuritud. Peamiselt on uurimuste fookuses olnud tutvuse efekt (isiksuse hinnangud langevad tugevamalt kokku, kui hindajad on omavahel head tuttavad (Funder jt 2005)), erinevate isiksuse seadumuste kokkulangevuse erinevused, teatud isiksuse omaduste kergemini hinnatavus jm. Palju on uuritud, millistes tingimustes on kokkulangevus suurem. Seda on uuritud nii lähedaste inimeste kui ka täiesti võõraste inimeste vahel. Valdavas osas on uuringud olnud läbilõikeuuringud, kuid on ka longituudseid uurimusi. Järgnevalt varasemalt läbiviidud uuringutest lähemalt.

Watson, Hubbard ja Wiese (2000) uurisid enda ja teiste hinnangute kokkulangevust Suure Viisiku dimensioonides. Uuriti kolme erinevat gruppi - katseisikute paarid olid omavahel abielus, kohtamas käivad või lihtsalt sõbrad. Isiksust mõõdeti NEO-FFI (Costa ja McCrae, 1992) või BFI (John jt 1991) küsimustikuga. Enda ja teiste hinnangute kokkulangevus kaldub olema oluliselt kõrgem abielupaaride puhul kui kahes teises valimis, mis annab kinnitust tutvuse efektile. Ekstravertsuses oli kokkulangevus teistest seadumustest suurim sõprade ja abielupaaride seas. Kohtamas käivate paaride seas saadi kõige tugevam kokkulangevus avatuses ($r=0,55$). Kõigis kolmes grupis olid madalaim kokkulangevus sotsiaalsuses. Kõiki gruppe koos arvestades saadi tugevaim kokkulangevus avatuses (keskmine $r=0,53$) ja ekstravertsuses (keskmine $r=0,52$).

Funder ja Colvin (1988) uurisid tutvuse mõju isiksuse hinnangute üksmeelsusele. Üliõpilased kirjeldasid enda isiksust põhinedes California Q-Set (Block 1978) mõõtmisvahendil. Lisaks enesekohastele kirjeldustele hindasid isikut kaks lähedast tuttavat ja kaks võõrast, kellele eelnevalt näidati hinnatavast isikust videot. Video kaudu oli võimalik näha isiku füüsilist välimust, riietumisstiili, rääkimis- ja liikumismaneeri ja spontaanset interaktsiooni vähemalt ühe teise inimesega. Tutvuse efekt sai tugevat kinnitust. Enesekohase ja kahe summeeritud tuttava hinnangu vaheline keskmine korrelatsioon oli 0,27, mis on märgatavalt suurem, kui see oli enesekohaste ja võõraste hinnangute korral ($r=0,05$). Erinevate hinnangute tüüpide vahelises kokkulangevuses on tähelepanuväärne järjekindlus isiksuse seadumuste erinevustes. Samad isiksuse seadumused kaldusid näitama paremat ühilduvust erinevate suhtetüüpidega hinnanguid andvates paarides. Funderi ja Colini (1988) tulemused näitasid ka seda, et seosed isiksuse omaduste subjektiivse nähtavuse ja hinnangute kokkulangevuse vahel on üldine fenomen, mis laieneb hinnangutele, mille on andnud põhimõtteliselt võõrad. Leiti ka, et need isiksuse seadumused, mida hinnati suhteliselt nähtavaks, kaldusid näitama ka paremat hinnangute vahelist üksmeelsust. Nii võõraste kui tuttavate hinnangutes saadi tugevam korrelatsioon ekstravertsuses ja nõrgem introvertsuses.

Beer ja Watson (2008) uurisid isiksuse hinnangute kokkulangevust võõraste inimeste vahel. Isiksuse hindamiseks kasutati 40-punktilist Suure Viisiku küsimustikku (Saucier, 1994) ja 15-punktilist DCQ (*Descriptive Choices Questionnaire*) küsimustikku (Watson ja Haig, 2005). Nad leidsid, et võõraste hinnangud näitasid märkimisväärselt madalamal tasemel kokkulangevust isiksuse seadumustes võrreldes tuttavate hinnangutega. Nad leidsid statistiliselt olulise kokkulangevuse ainult ekstravertsuses ($r=0,37$). Märkimisväärne on see, et nende leitud kokkulangevuse korrelatsiooni koefitsient oli väga sarnane Watsoni 1989. aastal leitud kokkulangevusega ($r=0,41$) vaatamata sellele, et nende mõõtmisinstrument oli erinev. Need tulemused annavad kinnitust isiksuse joonte nähtavuse efektile; Suure Viisiku seas on ekstravertsus selgelt kõige paremini nähtav ja hinnatav isiksuse domeen.

Varasemad võõraste vahel läbi viidud uuringud on keskendunud peamiselt ainult hinnangute kokkulangevusele, kuid Beer ja Watson (2008) uurisid lisaks ka oletatavat sarnasust. Oletatava sarnasuse kokkulangevus oli statistiliselt oluline sotsiaalsuse ($r=0,38$), meelekindluse ($r=0,25$) ja neurootilisuse ($r=0,32$) hinnangutes, neid isiksuse omadusi on ühiselt nimetatud alfa faktoriks ehk dimensioonideks, mis on vaatlejale vähem nähtavad ja seega ka keerulisem hinnata. Nende hüpotees, et oletatav sarnasus on kõrgem võõraste seas, sai osaliselt kinnitust, kuid väikeste eranditega. Esiteks - ekstravertsus näitas vastandlikku mustrit. Tuttavad näitasid suuremat

oletatavat sarnasust kui võõraste hinnangud, mis pole tervikuna üllatav arvestades, et ekstravertsus näitas paremat kokkulangevust võõraste seas võrreldes teiste isiksuse seadumustega. Need tulemused osutavad sellele, et võõraste hinnangud põhinevad käitumuslikul informatsioonil ja nad ei pea selleks kasutama pidepunktina oma karakteristikut, et hinnata ekstravertsust. Avatus kogemustele näitas ekstravertsusega sarnast mustrit, oletatava sarnasuse kokkulangevus oli väga väike ja statistiliselt mitte usaldusväärne võõraste vahel. Võimalik seletus võib peituda selles, et avatus on ainuke isiksuse dimensioon, mis on näidanud olulist sarnasust tuttavate paaride vahel. Teisti öeldes, inimesed kalduvad suhtlema nendega, kes sarnanevad üksteisega avatud kogemuse tasemes.

David Watson (1989) kordas Passini ja Normani 1966. aastal läbi viidud uuringut, kus viimased leidsid tõestuse konvergentsest valiidsusest (statistiliselt olulised korrelatsioonid enesekohaste hinnangutega) võõrastes hinnangutes viies isiksuse faktoris. Watsoni (1989) uuringus oli 250 katseisikut, kes polnud eelnevalt omavahel tuttavad. Mõõtmisvahendina oli kasutusel sama 20-st isiksuse omadustest koosnev skaala, mida kasutasid ka Passini ja Norman. Watsoni (1989) uuringu protseduur oli erinev Passini ja Normani omast. Nende uuringus viidi katse läbi ühe seansina. Subjektid veetsid vähem kui 15 minutit koos ja omavahel suhtlemine ei olnud lubatud. Watsoni (1989) uuringus nägid katseisikud üksteist mitmetel seansidel (15-40 katseisikut ühel seansil) 1986. a kevadel ja sügisel ning 1987. a kevadel.

Tulemused näitavad, et võõraste hinnangud on enesekohaste hinnangutega üllatavalt konvergensed. Ekstravertsus näitab kõige kõrgemat konvergentset valiidsust. Kõik neli ekstravertsuse alatunnust näitavad statistiliselt olulist kokkulangevust varieerudes 0,17-st (aus, avatud vs salatsev) kuni 0,41 (seltsiv vs eraklik). Kokkulangevus meelekindluses oli 0,16, mis on palju väiksem kui Normani ja Goldbergi uuringus (s.o $r=0,34$), kuid meelekindluse alatunnus puhas vs hooletu näitas ainukesena statistilist olulisust. Teiste sõnadega - kuigi katseisikute hinnangud olid teatud osas täpsed puhtuse kui meelekindluse ühes aspektis, ei olnud nad võimelised hindama meelekindluse vastutus-usaldusväärse komponenti. Mina ja teiste hinnangute konvergensus meelekindluse faktoris võib laialdaselt kajastada fakti, et võõrad suudavad märgata individuaalseid erinevusi puhtuses. Vastutavuse hindamiseks on oluline, et see tuleneks käitumuslikust ilmingust, kuid võõrale inimesele ei ole see informatsioon kättesaadav. Sotsiaalsuses ja emotsionaalses stabiilsuses ei olnud näha olulist hinnangute kokkulangevust. Watson (1989) uuris lisaks ka reliaabluse ja konvergensuse valiidsust võõraste hinnangutes, kui hindajaid on rohkem kui kaks. Oli märgata, et kui hinnangu andjaid on rohkem, siis see suurendab kokkulangevust sellistes faktorites nagu ekstravertsus, meelekindlus ja sotsiaalsus.

Emotsionaalse stabiilsuse ja kultuuri faktor sarnast tendentsi ei näidanud. Ekstravertsuse hinnangud näitasid kõige tugevamat mõju hinnangute liitmisest.

Eelnevalt kirjeldatud uuringud on olnud läbilõikeuurimused. Paulhus ja Bruce (1992) uurisid esimestena hinnangute kokkulangevust longituudmeetodiga. Nad uurisid Suure Viisiku hinnanguid tutvumisperioodi jooksul. Katseisikud olid üliõpilased, kellel varasem kokkupuude üksteisega puudus. Uurimuseinstrumentidena oli kasutusel NEO-FFI (Costa ja McCrae, 1992) Suure Viisiku mõõtmiseks. Katseisikud määrati gruppidesse. Igas grupp kohtus ühe korra nädalas seitse nädalat järjest. Iganädalane kohtumine kestis umbes 20 minutit ja vestlusteema oli ette määratud. Katseisikutel paluti omavahel võimalikult vähe suhelda katsevälisel ajal. Hinnanguid anti kolmel korral: pärast esimese nädala kohtumist, uuesti pärast neljandat nädalat ja veel kord viimasena pärast seitset nädalat esmakohtumisest.

Leiti, et grupisisene hindajate vaheline konsensus ei suurenenud aja jooksul. Konsensus oli tugevaim esimesel nädalal, mille keskmine korrelatsioon arvestades kõiki viit dimensiooni, oli 0,41. Teisel hindamisel oli see 0,34 ja viimasel hindamisel 0,32. Kolme hindamise keskmine konsensus oli tugevaim ekstravertsuse korral (0,61) ja nõrgim avatuse hinnangutes (0,25). Korrelatsioonid enesekohastes ja teiste hinnangutes olid viimasel hindamisel kõik statistiliselt olulised. Kõige kergemini hinnatav isiksuse seadumus nagu ekstravertsus ($r=0,40$) omas tugevaimat valiidsust seitsmenda nädala hindamisel, mil tutvumisperiood oli kõige pikem. Kõige nõrgem oli see neurootilisuses ($r=0,18$), sotsiaalsuses ja avatuses oli see 0,31, meelekindluses 0,33. Keskmine Suure Viisiku valiidsus suurenes oluliselt. Esimesel nädalal oli see 0,21, neljandal nädalal 0,26 ja seitsmenda nädala lõpus jõuti 0,30-ni.

Kui varasemad uuringud on läbi viidud loomulikes suhete tüüpides ja võõraste vahel tavaliselt klassiruumides, siis Kurtz ja Sherker (2003) uurisid enda ja teiste isiksuse hinnangute korrelatsioone loomupärasel tutvumise protsessis ja longitudinaalse uurimusega, kasutades NEO-FFI (Costa ja McCrae, 1992) küsimustikku. Katseisikud olid naissoost üliõpilased, kes said omavahel esmakordselt tuttavaks, kui neist said ühiselamu toakaaslased. Kaks nädalat pärast esmakohtumist hinnati iseend ja toakaaslast. Uuesti anti hinnangud 15 nädalat hiljem pärast esimest kohtumist. Isiksuse dimensioonide sarnasus toakaaslaste vahel varieerus -0,04-st kuni 0,27-ni esmakordsel hindamisel ja -0,07-st kuni 0,20-ni pärast 15 nädalat. Need korrelatsiooni koefitsiendid näitavad madalal tasemel ühildumist. Naissoost esmakursuslastest toakaaslased, keda võib näha kui homogeenset valimit, on üsna heterogeensed isiksuse dimensioonides, mis annab tõestust, et püüd viia kokku erinevad inimesed ühiselamutappa, oli edukas. Enesekohaste

ja toakaaslaste hinnangute kokkulangevuses pärast kahe nädalast tutvumist näitasid kõik isiksuse seadumused positiivset korrelatsiooni, mis olid ka statistiliselt olulised. Erandiks oli sotsiaalsus. Kurtzi ja Sherkeri (2003) andmete põhjal oli tugevaim kokkulangevus meelekindluses. Kooskõllaliselt tutvuse efektile suurenes enesekohaste ja teiste hinnangute kokkulangemine kõigis viies dimensioonis kahe nädalaste ja 15 nädalaste hindamisseansside vahel, kuid statistiliselt oluline oli kokkulangevuse suurenemine ainult avatuses ja sotsiaalsuses.

Varasemates uuringutes on just ekstravertsus saavatanud võõraste seas kõrgeima kokkulangevuse, kuid nende uuringus sama tulemust ei saadud. Sellise tulemuse saamise järel tõdesid uurijad, et nende uuringus oldi tuttavad vähemalt kaks nädalat enne hinnangute andmist. See lühike tutvumisperiod on tegelikult võrreldes varasemate uuringutega suhteliselt pikk, sest varasemad uuringud on tavaliselt hõlmanud täiesti võõraid katseisikuid ja hinnanguid antakse üsna kohe pärast tutvumist. On tõenäoline, et ekstravertsuse hinnangud näitavad suurimat kokkulangevust just esimeste minutite või tundide jooksul pärast esmakohtumist. Võimalik, et erinevused varasemate uuringutega võivad tuleneda sellest, et hinnanguid anti erinevates tingimustes. Toakaaslaste tingimused edastavad paremini meelekindluse domeeni selliseid omadusi nagu puhtus, saavutuse poole püüdlemine, mis avalduvad vaatlejatele paremini sellistes tingimustes nagu laboratooriumis või klassiruumis. Ekstravertsus võib olla kõige paremini ilmnev just grupi käitumises. Madalam kokkulangevus toakaaslaste vahel ekstravertsuses võib olla seotud ka sellega, et toakaaslast ei nähtud avalikult grupis käitumas (Kurtz ja Sherker, 2003).

Allik, Realo, Mõttus ja Kuppens (2009) uurisid, kui hästi mina ja teiste hinnangute kokkulangevus ühe kindla isiksuse joone puhul on kooskõlas teiste isiksuse joontega. Uuringus oli neli valimit kahest erinevast riigist - Eestist ja Belgiast. Analüüsid näitasid head enesekohaste ja teiste hinnangute kokkulangevust. Ekstravertsus näitas isiksuse seadumustest paremat kokkulangevust (0,67) kui neurootilisus (0,49). Keskmise korrelatsioon läbi kõigi isiksuse seadumuste paaride ja valimite oli 0,13. Erinevused enesekohastes ja teiste hinnangutes näivad olevat valdavalt põhjustatud ebajärjekindlatest faktoritest nagu mõõtmisviga või unikaalsest kahese grupi mõjust. Omavahelistes korrelatsioonides oli ainult sotsiaalsuse ja meelekindluse vahel statistiliselt oluline seos kõigis neljas valimis. Suurim keskmine korrelatsioon oli ekstravertsuse ja kogemustele avatuse vahel (0,24). Need tulemused viitavad sellele, et hindajate paaris, kus suurenevad oluliselt hinnangute kokkulangevus ühes kindlas isiksuse seadumuses, ei soodusta tingimata hinnangute kokkulangevust teistes isiksuse seadumustes.

Hinnangute kokkulangevuse varasemates uuringutes pole teadaolevalt arvesse võetud isiksuse skooride variatiivsust. Allik ja tema kolleegid (2010a) uurisid esimestena, kuidas mõjutab isiksuse skooride variatiivsus hinnangute kokkulangevust, milles mõlemad hindajad peaksid nõustuma. Isiksust mõõdeti NEO PI-3 (McCrae jt 2005), küsimustikuga. Hinnanguid andsid omavahel hästi tuttavad isikud. Kokkulangevuse koefitsiendid enesekohaste ja teiste hinnangute vahel olid kõik statistiliselt olulised ja varieerusid 0,38-st (tunnetes) kuni 0,57 (elamuste otsimises). Vaatlejate keskmised korrelatsioonid olid 0,45, 0,53, 0,44, 0,41 ja 0,45 vastavalt neurootilisuse, ekstravertsuse, kogemustele avatuses, sotsiaalsuses ja meelekindluses. Summeeritud skooride standardhälve varieerus enesekohastes hinnangutes 3,84-st (altruismis) kuni 6,35-ni (esteetikas). Vaatleja-hinnangud 3,57-st (väärtustes) kuni 6,32-ni (aktiivsuses). Nad leidsid, et arvestatavat osa isiksuse hinnangute kokkulangevuse erinevustest saab seletada nende isiksuse skaalade summeeritud skooride standardhällbega. Isiksuse skaalad, millel on suurem standardhälve, omavad suurema tõenäosusega kõrgemat hinnangute kokkulangevust, mis kehtib ka vastupidiselt – isiksuse skaalade puhul, millel on vastuste keskmise skoori ümber väiksem variatiivsus, omavad madalamat hinnangute kokkulangevust. Näib, et ekstravertsuse erinevate hinnangute suurem kokkulangevus tuleneb vähemalt osaliselt faktist, et ekstravertsuse alaskaala standardhälve on üks kõrgematest. Kui korrigeerida variatiivsuse ulatust, erinevused kokkulangevuses mina ja teiste hinnangutes sisuliselt kaovad. Üksteist hästi tundvad hindajad saavutavad umbkaudu võrdse kokkulangevuse taseme igas Suure Viisiku isiksuse dimensioonis.

Allik jt (2010b) viisid läbi uuringu neljas Euroopa Liidu riigis (Belgias, Tšehhis, Eestis ja Saksamaal) enda ja teiste hinnangute kokkulangevuse kohta. Nad leidsid kultuuride vaheliselt korduva mustri Suure Viisiku isiksuse seadumustele erinevast perspektiivist vaadatuna hinnangu andmisel. Nad leidsid, et inimesed näevad end neurootilisemana ja kogemustele avatumana, kui seda näevad teised inimesed. Välisvaatlejad hindavad üldiselt kõrgemalt indiviidi meelekindlust, kui seda hindab isik ise. Näiteks näevad inimesed end vähem kompetentsena, vähem altruistlikuna ja väiksema enesedistsipliiniga. Inimesed arvavad, et nad omavad rohkem positiivseid emotsioone ja otsivad rohkem kogemusi, kuid enesekindluse hinnangud on madalamad, kui see on välisvaatleja perspektiivist. Jõuti järeldusele, et üldiselt ei näe inimesed end paremas valguses, kui seda näevad teised.

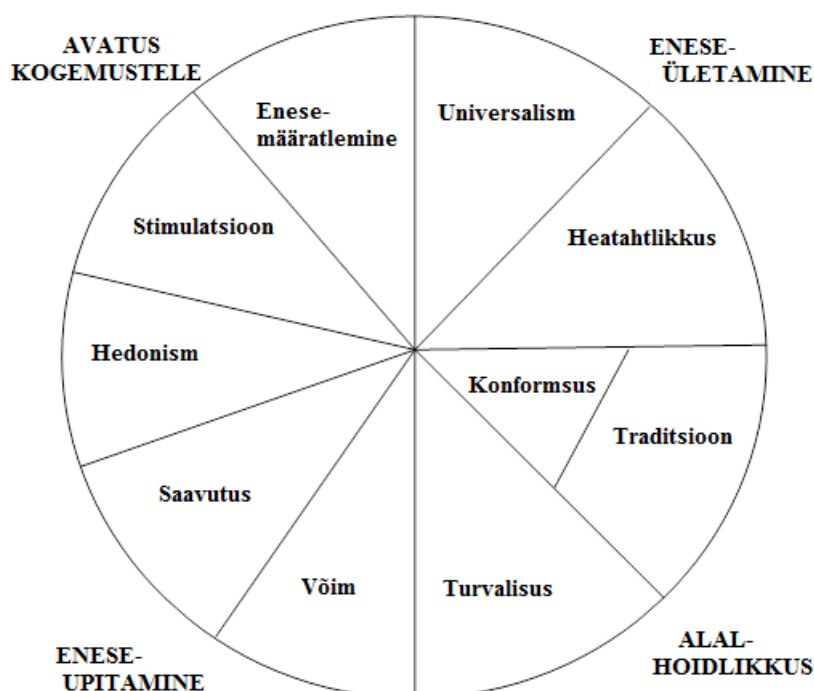
Kuna käesolev töö põhineb Schwartzi väärtusteoorial, siis järgnevalt sellest lähemalt, millele järgneb isiksuse ja väärtuste erinevuste esile toomine.

1.5. Shalom H. Schwartzi väärtusteooria

Väärtusteooria selgitab väärtuste definitsiooni kui ihaldusväärseid, situatsiooniüleseid eesmärke, mis erinevad oma tähtsuse poolest ja on inimeste elu juhtivateks põhimõteteiks. Teooria sisuliseks osaks on kõikehõlmav komplekt kümnest motivatsiooniliselt üksteisest erinevast väärtuskonstruktist, et kirjeldada hoiakute, käitumiste ja subjektiivsete olukordade laia mitmekesisust paljude rahvuste hulgas (Schwartz, 1992). Teooria tuletab neid väärtusi universaalsete nõuete analüüsist, millega kõik invidiidid ja ühiskonnad peavad hakkama saama. Teooriat on testitud rohkem kui 200 valimis enam kui 60 riigis (Schwartz jt 2001).

Väärtusteooria struktuurne osa selgitab dünaamilisi suhteid kümne väärtuse vahel (vt joonis 1). Iga väärtuse jälgimisega kaasnevad tagajärjed, mis võivad tekitada konflikti või ühilduda teiste väärtustega. Näiteks, uudsuse ja muutuse jälgimisel (stimulatsiooni väärtus) õõnestab tõenäoliselt aus hoitud tavade (traditsiooniline väärtus) säilitamist. Vastandina jälle traditsiooniliste väärtuste jälgimine on ühilduv konformsuse väärtuste järgimisega: mõlemad motiveerivad kaastöös tegevusega väliseid väljavaateid. Ringikujuline struktuur kujutab täielikku suhete ja konfliktide ning väärtuste vastavust, mis on teooria poolt postuleeritud. Väärtuste tsirkulaarne asetus esindab motivatsioonilist kontiinumi. Mida lähedasemad on ringis eri suunas kaks väärtust, seda sarnasemad on nende aluseks olevad motivatsioonid. Mida kaugemal kaks väärtust on, seda vastandlikumad on nende motivatsioonid (Schwartz jt 2001).

Joonis 1. Schwartzi väärtuste ringmudel

1.5.1. Kümne väärtuse motivatsioonilised eesmärgid ja näited PVQ testist (Schwartz jt 2001):

- **Võim:** sotsiaalne staatus ja prestiiž, kontroll või domineerimine inimeste või muude allikate üle. (Talle meeldib võtta juhipositsiooni ja öelda teistele, mida teha. Ta tahab, et inimesed teeksid seda, mida ta ütleb.)
- **Saavutus:** oma isikliku edu demonstreerimine sotsiaalsetele standarditele vastavalt. (Edukas olemine on tema jaoks väga oluline. Talle meeldib inimestele muljet avaldada).
- **Hedonism:** nauding ja esteetiline rahulolu iseenda jaoks. (Ta tahab väga elu nautida. Hea ajaveetmine on talle väga oluline.)
- **Stimulatsioon:** põnevus, uudsus ja väljakutsed elus. (Ta otsib seiklusi ja talle meeldib riskeerida. Ta tahab elada põnevat elu.)
- **Enesemääratlemine:** iseseisev tegutsemine ja mõtlemine. (Ta arvab, et on oluline olla asjadest huvitatud. Ta on uudishimulik ja püüab kõigest aru saada.)
- **Universaalsus:** inimeste ja looduse heaolu eest seismine, mõistmine, lugupidamine ja kaitsmine (talle on oluline, et kõiki inimesi koheldakse võrdsetena. Ta nõuab taga õiglust kõigile, isegi neile, keda ta ei tunne).
- **Heatahtlikkus:** lähedaste inimeste heaolu säilitamine ja täiustamine (Ta tahab alati aidata talle lähedasi inimesi. Talle on väga oluline hoolida inimestest, kes talle meeldivad ja keda ta tunneb).
- **Traditsioon:** traditsioonilise kultuuri või religiooni ja tavade austamine, pühendumine ja aktsepteerimine. (Tema jaoks on oluline teha asju nii nagu talle tema pere õpetas. Ta tahab järgida pere tavasid ja traditsioone.)
- **Konformsus:** tegevuste, kalduvuste ja impulsside vaoshoitus, et mitte ärritada või kahjustada teisi ja minna vastuollu sotsiaalsete ootuste ja normidega. (Ta usub, et inimesed peaksid tegema seda, mis on neile öeldud. Inimesed peaksid järgima kogu aeg reegleid, isegi siis, kui keegi ei vaata.)
- **Turvalisus:** ohutus, harmoonia ja stabiilsus ühiskonnas, suhetes ja iseendas. (Talle on väga oluline kodumaa turvalisus. Ta tahab, et tema kodumaa oleks vaenlaste eest kaitstud.)

Schwartz jt (2012) tulid välja individuaalsete alusväärtuste täiendatud ja parandatud teooriaga, mille eesmärgiks on tagada suurem seletusvõime võrreldes algse teooriaga. Täiendatud teooria väljendab palju täpsemalt originaalteooria keskset eeldust, mille kohaselt väärtused moodustavad tsirkulaarse motivatsioonilise kontiinumi. Täiendatud teooria defineerib ja määratleb 19 väärtust,

mis põhinevad kontiinumi kokkusobivatel ja vastuseisvatel motivatsioonidel, enesekaitseistel versus enesearengu väljendustel ja personaalsel versus sotsiaalsel fookusel.

1.6. Isiksuse omaduste ja väärtuste omavaheline võrdlus

Isiksuse valdkonnas on enese ja teiste hinnangute kokkulangevust väga palju uuritud, kuid väärtuste kohta on olemasolevaid uuringud äärmiselt vähe. Tõenäoliselt on see seotud nende kahe nähtuse olemuslike erinevustega. Järgnevalt tuuakse välja nende kahe nähtuse peamised erinevused.

Isiksuse omadused on individuaalsete erinevuste mõõtmel tendentsiga näidata mõtete, tunnete ja tegevuse terviklikke mustreid. Seega, isiksuse omadused on püsivad kalduvused. Väärtused on seevastu püsivad eesmärgid. Isiksuse omadused kirjeldavad pigem seda, „millised inimesed on“, kui seda, millised on nende kavatsused käitumise varjus. Väärtused vastavad küsimusele „mida inimesed peavad oluliseks,“ eesmärgid, mille poole nad püüdlevad. Inimesed usuvad, et nende väärtused on ihaldatavad, samal ajal kui isiksuse omadused on positiivsed või negatiivsed. Inimesed võivad selgitada käitumist viidates isiksuse omadustele või väärtustele, kuid nad viitavad oma väärtustele, kui soovivad õigustada oma valikuid või tegevusi kui legitiimseid või väärilisi. Väärtused sobivad enda ja teiste käitumise hindamise standardiks. Mõlemad teooriad taotleavad sisu põhivaldkonna igakülget ulatust, ei taheta kindlaks määrata igat üksikut väärtust või isiksuse omadust (Roccas jt 2002).

Väärtused ja isiksuse omadused võivad teineteist vastastikku mõjutada. Rokeach (1973) leidis, et väärtused võivad mõjutada isiksuse omadusi, sest inimesed püüavad käituda oma väärtustega kooskõlas. Väärtused on nagu ideaalid, mis peaksid inimesel olema ja on seega nagu eneseregulatsiooni teejuhikud. Inimesed võivad püüda vähendada väärtuste ja käitumise vahelist erinevust oma käitumist muutes (viidatud Roccas jt 2002 kaudu). Isiksuse omadused võivad mõjutada väärtusi, sest need inimesed, kes järjekindlalt näitavad käitumuslikku isiksuse omadust, suurendavad tõenäoliselt taset, milliseks nad hindavad eesmärke, mida isiksuse omadus teenib. See lubab neil oma käitumist õigustada. Väärtused kui motivatsiooni kognitiivsed representatsioonid eesmärkide kujul on olulised eesmärgipärasel käitumisel. Nad on tõenäoliselt paremad hoiakute ja käitumise ennustajad sellistes asjades, mille üle on indiviidil kognitiivne kontroll või valiku võimalus. Vastupidiselt peaks isiksuse omadused olema paremad ennustajad spontaansuse, intuiitsuse ja emotsioonide poolt juhitud hoiakutes ja käitumises (Roccas jt 2002).

1.7. Varasemad uuringud enda ja teiste hinnangute kohta väärtuste puhul

Lee jt (2009) viisid läbi kolm uuringut enda ja hästi tuntud teiste isiksuse hinnangute kohta. Isiksust uurisid nad HEXACO-PI (Lee ja Ashton, 2004) küsimustikuga, mis mõõdab kuut laia isiksuse faktorit (ausus-tagasihoidlikkus, emotsionaalsus, ekstravertsus, sotsiaalsus, meelegiindlus ja kogemustele avatus). Konvergensuse korrelatsioonid mina ja teiste hinnangute vahel varieerusid 0,48-st (sotsiaalsus) 0,64-ni (emotsionaalsus). Sarnasuse arvutamiseks kasutati *intra*class korrelatsiooni koefitsiente. Tagasihoidlik korrelatsioon kahe liikme enesekohase hinnangu vahel saadi ausus-tagasihoidlikkus ($r=0,28$) ja avatus kogemustele ($r=0,23$). Teiste faktorite vahel oli sarnasus väiksem. Need kaks isiksuse dimensiooni, mis näitasid märgatavalt sarnasuse korrelatsioone, näitasid ka tugevaid oletatavaid sarnasuse korrelatsioone ($r=0,44$ ausus-tagasihoidlikkus; $r=0,35$ avatus kogemustele). Tulemused viitavad kontseptuaalsele ühendusele nende kahe isiksuse dimensiooni vahel ja kahele peamisele isiksuse teljele või sotsiaalsele väärtusele.

Teises uuringus uuriti, kas kaks faktorit võivad jagada ühist omadust, mida teised neli faktorit ei oma. Tõenäoliselt on selline ühine omadus seotud personaalsete või sotsiaalsete väärtustega. Lee jt (2009) kontrollisid enda ja teiste hinnanguid isiksuse ja väärtuste kohta. Esiteks selgus, et esimene väärtuse dimensioon (enesevõimendamine versus eneseületamine) näitas suurimat korrelatsiooni ausus-tagasihoidlikkuse faktoriga ($r=0,60$). Teine väärtuse dimensioon (alalhoidlikkus versus avatus muutustele) korreleerus kõige tugevamalt avatusega kogemustele ($r=0,37$). Teiseks selgus, et need kaks väärtuse dimensiooni näitasid märgataval tasemel sarnasust ja oletatavat sarnasust ausus-tagasihoidlikkuse ja avatus kogemustele isiksuse faktoritega. Teise uuringu tulemused on kooskõlas hüpoteesiga, et nendel kahel isiksuse dimensioonil on mõju indiviidide väärtuste süsteemile, juhtides vaateid, mille järgi indiviidid hoiavad sobivaid suhteid iseenda ja sotsiaalsete gruppide vahel. Teades, et inimesed on kiindunud inimestesse, kelle uskumused ja suhtumine on sarnased nendele endile, ei ole üllatav, et head tuttavad kalduvad olema sarnased kahes väärtuste dimensioonis ja kahes isiksuse faktoris.

Kolmandas uuringus Lee jt (2012) uurisid, kas oletatav sarnasus ausus-tagasihoidlikkuse ja avatus kogemusele on eriomane juhule, kui indiviidid määratlevad sihtsikut, kes on lähedane sõber või võib seda vaadelda üldisema tendentsina. Korrelatsioone uuriti eraldi kahes grupis - lähedased sõbrad ja tuttavad. Erinevused oletatavates sarnasuse korrelatsioonides lähedase ja mittelähedaste tuttavate vahel olid statistiliselt olulised. Tulemused näitasid, et inimesed kalduvad tajuma sotsiaalseid partnereid sarnastena neile endile kahes isiksuse dimensioonis, mis

on kooskõlas nende sotsiaalse väärtussüsteemiga ja sarnasus on suurem lähedaste sõprade puhul kui isikule kaugemal asetsevate tuttavate puhul.

Pozzenbon ja Ashton (2009) uurisid isiksuse seadumuste ja väärtuste enesekohaste hinnangute valiidsust ennustamiseks mina ja teiste käitumise hinnanguid. Üliõpilaste seas läbi viidud uuringus koguti mina ja teiste hinnanguid HEXACO-PI (Lee ja Ashton, 2004) ja SVS (Schwartz 1992) Käitumist hinnati kasutades mitmeväärtuselist skaalat, mille on välja arendanud Bard ja Schwartz (2003), et väljendada käitumist, mis avaldub Schwartzi väärtusstruktuuris iga väärtuse kaudu. SVS skaala näitas mõõdukalt suuri korrelatsioone HEXACO-PI muutujatega, eriti ausus-tagasihoidlikkuse ja avatus kogemustega. Ausus-tagasihoidlikkusel oli oluline seos võimuga ($r=-0,53$) ja heatahtlikkusega ($r=0,45$) ja universalismiga ($r=0,36$). Avatus kogemustele korreleerus mõõdukalt enesemääratlemise ($r=0,38$) ja universalismiga ($r=0,42$). Käitumisskaala korrelatsioonid mina ja teiste hinnangute vahel olid mõõdukalt suured, varieerudes 0,32-st kuni 0,56-ni. Käitumisskaala väärtused nagu stimulatsioon, hedonism ja traditsioon näitasid mina ja teiste hinnangute vahel konvergentset korrelatsiooni ületades 0,50, kuid võimu, turvalisuse ja heatahtlikkuse korral olid korrelatsioonid alla 0,40. Läbi kõigi kümne käitumise skaala ennustas isiksus käitumist hästi, mille keskmine oli 0,51. Ennustades enesekohaste hinnangute käitumist väärtuste kaudu oli keskmine mitmene korrelatsioon on 0,49. Seega käitumise prognoos enesekohaste hinnangute kaudu, mis väljenduvad kümne väärtuse kaudu, on võrdselt tugevad nii isiksuse kui väärtuse korral. Tuttavate antud käitumise hinnangute puhul olid isiksuse skaala korral tulemused üldiselt sarnased enesekohaste käitumiste hinnanguga: kõigis kümnes tuttava poolt hinnatud käitumise skaalas oli keskmine korrelatsioon 0,42. Väärtuste korral oli keskmine korrelatsioon 0,37.

Pozzenbon ja Ashton (2009) jõudsid kokkuvõtvalt järeldusele, et isiksuse ja väärtuse enesekohased hinnangud näitasid vähesel määral madalamat valiidsust ennustamiseks tuttavate poolt hinnatud käitumist kui ennustades mina-hinnangute käitumist. Kuigi tuleb tähele panna, et enesekohaste isiksuse ja väärtuste hinnangute valiidsus oli küllaldaselt kõrge, et ennustada tuttavate hinnatud käitumist. See näitab, et isiksuse, väärtuse ja käitumise vahel on tõeline vastavus. Regressioonianalüüsid näitasid, et mõned käitumise skaalad olid paremini ennustatavad isiksuse seadumuste ja teised väärtuste kaudu. Mõlemas mina ja teiste käitumiste hinnangutes seletasid isiksuse muutujad rohkem muutlikkust enesemääratlemises, stimulatsioonis, hedonismis ja võimus käitumise skaalas. Väärtuste muutujad seletasid rohkem varieeruvust traditsiooni käitumise skaalas. Võimalik seletus sellele võib olla seotud individuaalsete versus kollektivistlike käitumiste loomusega. Näiteks enesemääratlemine, stimulatsioon ja hedonism on

kõik väärtused, mis on seotud isikliku tasuga, kuid traditsioon sisaldab väärtusi, mille eesmärgiks on ühine saavutus või parandatavad suhted inimgrupiga. Isiksus võib paremini edasi anda individuaalselt orienteeritud käitumist, sest isiksus tegeleb otseselt käitumise muustritega. Väärtused annavad paremini edasi kollektivistlikult orienteeritud käitumist, sest paljud väärtused puutuvad otseselt kokku isiku ja ühiskonna suhetega.

1.8. Uurimuse eesmärk ja hüpoteesid

Töö eesmärgiks on uurida, kui hästi langevad enda ja teiste hinnangud kokku väärtustes. Varasemalt on antud teemat väga vähe käsitletud ja teadaolevat pole seda PVQ-21 (Schwartz jt 2001) küsimustikuga uuritud. Isiksuse uuringutes on enesekohaste ja teiste hinnangute kokkulangevust väga laialdaselt uuritud, seetõttu uuritakse võrdluse tagamiseks kõrvale ka isiksuse seadumuste hinnangute kokkulangevust. Teooriale tuginedes püstitati järgmised hüpoteesid:

H1: Enda ja teiste hinnangute kokkulangevus on statistiliselt oluline nii väärtustes kui ka isiksuse seadumustes.

H2: Väärtustes on hinnangute kokkulangevus nõrgem kui isiksuse seadumustes.

H3: Hinnangute kokkulangevus on kõige tugevam ekstravertsuses.

MEETOD

2.1. Andmestik

Analüüsimiseks kasutatakse Toivo Aaviku poolt 2011. a kevadel kogutud andmeid. Mina-vormi täitjad olid kõik Tartu Ülikooli üliõpilased, kelle jaoks oli uurimuses osalemine kursuse läbimiseks kohustuslik.

2.2. Katseisikud

Kogu valimis oli kokku 303 katseisikut. Katseisikuid, kes täitsid küsimustike mina-vormi, oli kokku 101. Mehi oli valimis 21 ja naisi 80. Katseisikud olid vanuses 19-50 ($M=25,7$, $SD=7,86$), neist ülekaalus olid 20- ja 21-aastased, kes moodustasid mina-vormi täitjatest peaaegu poole (44%). Iga inimest hindas lisaks tema endale veel kaks sõpra või tuttavat, kes tundsid hästi mina-vormi täitjat.

Tema hinnangu andjaid oli valimis kokku 185 (puuduvaid väärtusi oli 17). Neist 90 olid mehed ja 95 olid naised. Esimese tema-hinnangu andjaid oli 95 (puuduvaid väärtusi oli 6). Neist 51 oli meessoost ja 44 naissoost. Hinnangu andjate vanus oli vahemikus 19 kuni 56 ($M=26,2$, $SD=7,62$). Esimese tema hinnangu andjad olid mina-hinnangu andjaga tuttavad keskmiselt 7,97 aastat ($SD=7,37$). Kõige vähem oldi tuttavad alla aasta ja kõige pikem tutvus oli kestnud 39 aastat. Teise tema-hinnangu andjaid oli 90 (puuduvaid väärtusi oli 11). Neist 39 oli mehed ja 51 naised. Teise tema-hinnangu andjad olid 16-65 aasta vanused ($M=27,6$, $SD=11,21$). Teise tema-hinnangu ja mina-hinnangu andjaga olid tuttavad kõige vähem samuti alla aasta, kuid pikim tutvus oli 32 aastat. Nende keskmine tutvuse aeg oli 11,43 aastat ($SD=8,72$). Tema-vormi täitjatest ligi pooled märkisid, et on hinnatavaga sõbrad.

2.3. Protseduur

Iga katses osaleja täitis mina-ja tema-vormi PVQ-21 ja S5 küsimustiku. Andmeid koguti anonüümselt, kuid kuna ühte terviklikku ankeedikomplekti täidab kaks isikut, tuli rakendada tunnus/hüüdnimede süsteemi, et kokku viia õiged mina ja teiste hinnangute küsimustikud. Teiste-hinnangute küsimustik sisaldas samu punkte nagu mina-vormi küsimustik ja oli kohandatud vastavalt tema-vormi.

2.4. Mõõtmisvahendid

Uurimuse läbiviimiseks kasutati kahte järgnevat mina ja tema-vormi küsimustikku:

2.4.1. PVQ-21

Käesolevas töös kasutatakse väärtuste mõõtmiseks Schwarzti PVQ-21 küsimustikku, mida on aastaid kasutatud Euroopa Sotsiaaluuringus. Selles on 21 üksikväärtust, milles on kirjeldatud lühidalt mõningaid inimesi ja katseisikul on palutud hinnata, kuivõrd tema moodi see inimene on. PVQ sisalda 21 lühikest verbaalset portreekirjedlus, mis on vastavalt soole kohandatud. Iga portee kirjeldab inimese eesmärke, püüdlusi ja soove, mis viitab implitsiitsetele väärtustele (Schwartz jt 2001; Schwartz, 2003). Enamus üksikväärtustest tuleneb PVQ-st ja mõned neist on ümbertöötatud, et hõlmata täiendavaid ideid selleks, et paremini katta 10 erineva väärtuse sisu. Vastamisel kasutatakse sarnaselt PVQ-ga järgmist skaalat: *väga minu moodi (6), minu moodi (5), mõnevõrra minu moodi (4), vaid pisut minu moodi (3), pole minu moodi (2), pole üldse minu moodi (1)*. PVQ-21 sisaldab kahte üksikväärtust üheksale väärtusele ja kolme universalismi väärtusele, sest universalism on kõige keerulisem väärtuste konstrukt. Universalismi väärtus

hõlmab kolme eraldiseisvat, kuid järjekindlalt vastasikuses seoses olevat komponenti - mõistmine, keskkonnast hoolimine ja sotsiaalne hoolivus (Schwartz, 2003).

2.4.2. S5

Isiksuse mõõtmiseks kasutatakse Konstabel jt (2012) S5 küsimustikku, mis on hea alternatiiv pikemale NEO PI-R (Costa ja McCrae 1992) küsimustikule. See on konstrueeritud, et mõõta viie faktori mudeli 30 omadust. Küsimustik võimaldab mõõta detailselt isiksuse omaduste kirjeldust suhteliselt väikse punktide arvuga. Küsimustikus on 60 punkti. Lühemate isiksuse skaalade peamine eelis seisneb selles, et nad võtavad vähem katseisikute aega. Katseisikuid värvates on teada, et suurema tõenäosusega on inimesed valmis vabatahtlikult katses osalema, kui osalemine võtab vähem aega. Lühemad küsimustikud on eriti kasulikud longitudinaaluuringutes, kus on vajalik katseisikuid korduvalt uurida. Näiteks ülikooli valimites kulub S5 täitmisele keskmiselt ligi 13 minutit vähem võrreldes NEO PI-R-ga. S5 täitmisele kulus keskmiselt 9,2 minutit, NEO PI-R täitmisele 21,7 minutit. Küsimustikus on erinevad kirjeldused, kus palutakse katseisikutel hinnata, kui võrd antud kirjeldused kehtivad tema kohta. Vastamisel kasutatakse järgmist skaalat: *täiesti vale (-3), enamasti vale (-2), pigem vale (-1), ei õige ega vale (0), pigem õige kui vale (1), enamasti õige (2), täiesti õige (3)*. Puudusena võib välja tuua esiteks selle, et seda on senimaani katsetatud ainult üliõpilaste seas. Teiseks on punktid pigem pikad, mis eeldab, et sihtgrupp omab head lugemisoskust ja tõenäoliselt ei ole see kõige sobivam näiteks laste ja vanurite korral.

TULEMUSED

Analüüs näitas head enesekohaste ja teiste hinnangute kokkulangevust. Kõik korrelatsioonid olid positiivsed ja statistiliselt olulised. Lisaks väärtustele esitatakse isiksuse vastavad näitajad eesmärgiga pakkuda võrdlust väärtuste enda-ja teiste hinnangute kokkulangevuse osas. Cronbachi alfa ulatus väärtustes 0,56-st kuni 0,77-ni (vt tabel 1) ja isiksuse seadumustes 0,58-st kuni 0,86-ni (vt tabel 2). Keskmise korrigeerimata kokkulangevus oli väärtuses 0,41 ja isiksuse seadumustes 0,57. Keskmise korrigeeritud kokkulangevus oli 0,59 ja 0,77 vastavalt väärtustes ja isiksuse seadumustes.

Korrigeerimata korrelatsioonid näitasid väärtustes tugevaimat kokkulangevust eneseupitamises ($r=0,47$). Avatus kogemustes oli hinnangute kokkulangevus ainult väga vähesel määral nõrgem, s.o 0,45. Kokkulangevus alalhoidlikkuses oli 0,40 ja kõige nõrgem kokkulangevus väärtustes oli

eneseületamises, mis oli 0,31. Korrigeerimata korrelatsioonid varieerusid isiksuse seadumustes 0,50-st kuni 0,74-ni. Ekstravertsuses oli kõige tugevam kokkulangevus võrreldes teiste isiksuse seadumustega. Neurootilisuses oli see mõne võrra nõrgem. Kõigis kolmes- avatuses, sotsiaalsuses, meelekindluses- oli kokkulangevus kõige nõrgem ja põhimõtteliselt sama tugevusega.

Tabel 1. Enda ja teiste hinnangute kokkulangevus väärtustes

Väärtus	Enda ja teist hinnangute kokkulangevus			
	Korrigeerimata	Enda hinnangute Cronbach α	Teiste hinnangute keskmine Cronbach α	Korrigeeritud
Avatus kogemustele	0,45	0,75	0,77	0,59
Alalhoidlikkus	0,40	0,69	0,56	0,65
Eneseupitamine	0,47	0,74	0,77	0,63
Eneseületamine	0,31	0,57	0,75	0,48
Keskmine	0,41	0,69	0,71	0,59

Märkus: korrelatsioonid on kõik statistiliselt olulised, $p < 0,05$;

Korrelatsioone korrigeeriti skaalade sisereliaabluste suhtes. Korrelatsioonide korrigeerimisel lähtuti järgnevast: vaadeldav korrelatsioon jagati läbi tunnuste sisereliaabluste korrutisest võetud ruutjuurega. Spearman (1904) töötas selle meetodi välja, et eemaldada mõõtmisvea nõrgestatud mõju korrelatsiooni koefitsiendile. Korrigeeritud korrelatsioonid olid märgatavalt tugevamad ulatudes 0,48-st kuni 0,91-ni. Väärtustes oli tugevaim kokkulangevus nüüd, erinevalt korrigeerimata korrelatsioonidest, alalhoidlikkuses ($r=0,65$). Eneseupitamine oli ainult 0,02-punkti võrra nõrgem alalhoidlikkusest. Mõne võrra nõrgem oli kokkulangevus avatus kogemustele, mis oli 0,59. Kõige nõrgem oli kokkulangevus eneseületamises ($r=0,48$). Kokkulangevuse korrigeeritud korrelatsioonid Suures Viisikus oli sarnasel korrigeeritud andmetele tugevaim kokkulangevus ekstravertsuses ($r=0,91$), mis on teistest isiksuse seadumustest märgatavalt tugevam. Avatuses on kokkulangevus ekstravertsusest 0,10-punkti võrra nõrgem. Sotsiaalsuses oli kokkulangevus 0,76 ja sellest mõne võrra nõrgem oli kokkulangevus neurootilisuses ($r=0,72$). Kõige nõrgem oli kokkulangevus nüüd meelekindluses.

Tabel 2. Enda ja teiste hinnangute kokkulangevus isiksuse seadumustes

Isiksuse seadumus	Enda ja teiste hinnangute kokkulangevus			
	Korrigeerimata	Enda hinnangute Cronbach α	Teiste hinnangute keskmine Cronbach α	Korrigeeritud
Neurootilisus	0,60	0,86	0,80	0,72
Ekstravertsus	0,74	0,81	0,81	0,91
Avatus	0,51	0,59	0,68	0,81
Sotsiaalsus	0,50	0,58	0,76	0,76
Meelekindlus	0,51	0,75	0,78	0,67
Keskmine	0,57	0,71	0,77	0,77

Märkus: korrelatsioonid on kõik statistiliselt olulised, $p < 0,05$;

ARUTELU JA JÄRELDUSED

Enda ja teiste hinnangute kokkulangevuse temaatika on oluline mitmetel põhjustel. Inimeste hinnangud sotsiaalses keskkonnas on kesksel kohal meie igapäevastes otsustes. Näiteks kellega sõbruneda või keda vältida, keda tööle võtta või vallandada (Funder ja Dobroth, 1987). Enda ja teiste hinnangute kokkulangevus aitab kaasa ka isiksuse loomuse mõistmisele (Funder ja West, 1993). Kellega me suhtleme ja lähedasi suhteid loome on mõjutatud kindlasti ka sellest, millised on meie väärtused ja kuidas need erinevate osapoolte perspektiivist kokku langevad. Isiksuse uuringutes on väga palju tähelepanu pööratud enda ja teiste hinnangute kokkulangevusele, kuid väärtustes on kokkulangevust äärmiselt vähe uuritud. Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida, kui hästi langevad väärtuste puhul kokku enda ja teiste poolt antud hinnangud. Lisaks uuritakse selle kõrval võrdluse tagamiseks ka isiksust.

Nii väärtustes kui ka isiksuse seadumuste puhul olid kõik kokkulangevuse korrelatsioonid positiivsed ja statistiliselt olulised, seega hüpotees 1 sai kinnitust. Isiksuse seadumuste puhul olid enda ja teiste hinnangute kokkulangevus kõrgem (keskmine $r = 0,57$) kui väärtuste (keskmine $r = 0,41$) puhul, mis kinnitab teist hüpoteesi. Kolmas hüpotees, mille järgi ekstravertsus näitab kõige tugevamat kokkulangevust, sai samuti kinnitust. See on varasemate uuringutega kooskõlas (näiteks Funder ja Colin 1988, Allik jt 2010). Ekstravertsus on näidanud ka võõrastega läbi viidud uuringutes suurimat kokkulangevust (Watson 1989). Lisaks korrigeerimata

korrelatsioonidele esitleti töös korrigeeritud korrelatsioone, et elimineerida mõõtmisveast tulnud seose nõrgestatud mõju (Spearman 1904). Pärast korrigeerimist tugevnesid korrelatsioonid oluliselt. Tugevaim kokkulangevus oli nüüd alalhoidlikkuses ($r=0,65$) ja madalaim eneseületamises ($r=0,48$). Lisaks muutus natuke kokkulangevuse paremusjärjestus eri dimensioonides. Näiteks väärtuste kokkulangevuses oli korrigeerimata andmetes tugevaim kokkulangevus enesevõimendamises, kuid korrigeeritud andmetes oli selleks alalhoidlikkus. Isiksuses oli nii korrigeerimata kui ka korrigeeritud tugevaim kokkulangevus ekstraverstuses, kuid korrigeeritud andmetes järgnes ekstravertsusele avatus ja alles siis neurootilisus. Korrigeerimata andmetes oli see vastupidi.

Põhjused, miks väärtustes on kokkulangevus madalam kui isiksuse seadumustes, võib tõenäoliselt peituda nende kahe nähtuse olemuslikes erinevustes. Isiksuse seadumused on püsivad kalduvused (Roccas jt 2002), kuigi väärtused on samuti püsivad, võivad nad siiski palju rohkem elu jooksul muutuda. Sarnaselt varasemate isiksuse seadumuste uuringutele, kus on leitud, et välisvaatlejale vähem nähtavad isiksuse seadumused omavavad madalamat kokkulangevust, võib kehtida ka väärtuste korral. Väärtused on eesmärgid (Schwartz jt 1992), mida pole samuti otseselt võimalik vaadelda ja tõenäoliselt avaldub alles pikema tutvuse perioodil. Lisaks ei käitu inimesed teadupärast alati oma eesmärkidega kooskõllalisest, mille korral võib välisvaatlejale jääda hoopis vale mulje.

Käesolevas töös oleks olnud huvitav vaadelda väärtuste kokkulangevusi erinevate suhte tüüpide kaupa, kuid tema-hindajad olid suures osas sõbrad ja teised suhte vormid nagu abielu, kooselu, poiss- või tüdruksõber olid vaid üksikult esindatud. See on tegelikult väga ootuspärane, sest valimis olid mina-vormi-täitjad üliõpilased. Sarnaselt isiksuse seadumuste kokkulangevusega võiks arvata, et väärtustes on kokkulangevus tugevaim abielupaarides, mida oleks huvitav edasipidi uurida. Varasemad isiksuse seadumuste kokkulangevuste uuringud on palju tähelepanu pööranud võõraste hinnangute kokkulangevusele, mis võib olla samuti üheks suunaks väärtuste kokkulangevuse uurimistes. Kuna Schwartz jt (2012) tulid välja uue täiendatud versiooniga väärtusteooriast, võiks edaspidistes väärtuste kokkulangevuse uuringutes kasutada just seda.

KIRJANDUSE LOETELU:

- Allik, J., Realo, A., Mõttus, R. & Kuppens, P. (2009). Generalizability of self-other agreement from one personality trait to another. *Personality and Individual Differences*, 48, 128-132.
- Allik, J., Realo, A., Mõttus, R., Esko, T., Pullat, J. & Metspalu, A. (2010a). Variance Determines Self-observer Agreement On the Big Five Personality Traits. *Journal of Research in Personality*, 44, 421-426.
- Allik, J., Realo, A., Mõttus, R., Borkenau, P., Kuppens, P. & Hrebickova, M. (2010b). How People See Others is Different From How People See Themselves: A Replicable Pattern Across Cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, (99), 5, 870-882.
- Beer, A. & Watson, D. (2008). Personality Judgement at Zero Acquaintance: Agreement, Assumed Similarity and Implicit Simplicity. *Journal of Personality Assessment*, 90(3), 250-260.
- Beer, A. & Watson, D. (2008). Asymmetry in Judgements of Personality: Others Are Less Differentiated Than the Self. *Journal of Personality*, 76, 3.
- Cronbach, L. J. (1955). Processes Affecting Scores on „Understanding of Others“ And „Assumed similarity“. *Psychological Bulletin*, 52(3), 177-193.
- Funder, D. C & Dobroth, K. M. (1987). Differences Between Traits: Properties Associated With Interjudge Agreement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(2), 409-418.
- Funder, D. C. & Colvin, C. R. (1997). Congruence of Others' and Self-Judgments of Personality. In R. Hogan et al (Eds.), *Handbook of Personality Psychology*, 617-648. San Diego: Academic Press
- Funder, D. C., Kolar, D.C. & Blackman, M. C. (1995). Agreement Among Judges of Personality: Interpersonal Relation, Similarity, and Acquaintanceship. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 656-672.
- Funder, D. C., West, S. G. (1993). Consensus, Self-Other Agreement, and Accuracy in Personality Judgement: An Introduction. *Journal of Personality*, 61, 4.
- Funder, D.C. & Colvin, C. R. (1988). Friends and Strangers: Acquaintanceship, Agreement and the Accuracy of Personality Judgement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(1), 149-158.
- Kolar, D. W., Funder, D. C. & Colvin (1996). Comparing the Accuracy of Personality Judgements by the Self and Knowledgeable Others. *Journal of Personality*, 64, 2.
- Konstabel, K., Lönnqvist, J.-E., Walkowitz, G., Konstabel, K. & Verkasalo, M. (2012). The „Short Five“ (S5): Measuring Personality Traits Using Comprehensive Single Items. *European Journal of Personality*, 26, 13-19.
- Kurtz, J. E. & Sherker, J. L. (2003). Relationship Quality, Trait Similarity, and Self-Other Agreement on Personality Ratings in College Roommates. *Journal of Personality*, 71, 1
- Lee, K., Ashton, M.C., Pozzobon, J.A., Visser, B.A. Bourgage, J. S. & Ogunfowora, B. (2009). Similarity and Assumed Similarity in Personality Reports of Well-acquainter persons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 460-472.
- Paulhus, D. L. & John, O. P. (1998). Egoistic and Moralistic Biases in Self-Perception: The Interplay of Self-Deceptive Styles With Basic Traits and Motives. *Journal of Personality*, 66, 6.

Paulhus, D.L. & Bruce, M. N. (1992). The Effect of Acquaintanceship on the Validity of Personal Impressions: A Longitudinal Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(5), 816-824.

Pozzenbon, J. A & Ashton, M. C. (2009). Personality and Values as Predictors of Self- and Peer-Reported Behavior. *Journal of Individual Differences*, 30(3), 122-129.

Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H. & Knafo, A. (2002). The Big Five Personality Factors and Personal Values. *Society for Personality and Social Psychology*, 28(6), 789-801.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in The Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65.

Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. & Owens, V. (2001). Extending the Cross-cultural Validity of the theory of Basic Human Values With a Different Method of Measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32 (5), 519-542.

Schwartz, S. H., Cieciuh, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fisher, R. et al (2012). Refining the Theory of Basic Individual Values. *Journal on Personality and Social Psychology*, 103, 663-688.

Schwartz, S.H. (2003). Values and Behavior: Strength and Structure of Relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(10), 1207-1220.

Spearman, C. (1904). The Proof and Measurement of Association between Two Things. *The American Journal of Psychology*, 15(1), 72-101.

Vazire, S. (2010). Who Know What About a Person? The Self-Other Knowledge Asymmetry (SOKA) Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(2), 281-300.

Watson, D. (1989). Strangers' Ratings of the Five Robust Personality Factors: Evidence of a Surprising Convergence With Self-Report. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (1), 120-128.

Watson, D., Hubbard, B. & Wiese, D. (2000). Self-Other Agreement in Personality and Affectivity: The Role of Acquaintanceship, Trait Visibility, and Assumed Similarity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(3), 546-558.

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektset viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis Dspace.

Helena Anijalg